

TÉZISFÜZET

Die Steine und ihre Aitiologie in dem Epos von Ninurta

Eine philologische Untersuchung mit Fallstudien zu dem Steinkapitel
des sumerischen Epos *Lugale*

Simkó Krisztián

2018

A disszertáció témáját a *Lugale* néven ismert sumer nyelvű eposz egy hosszabb szövegrészének feldolgozása és értelmezése alkotja. E szövegrész különböző köveket és kőhasználati aspektusokat mutat be különös tekintettel Mezopotámia anyagi kultúrájában elfoglalt helyükre. Az eposz 228 sorában összesen 48 kő jelenik meg 19 tartalmi egységbe osztva. Az egyes tartalmi egységeken belül gyakran több kőfajta mutat be a szöveg, az elrendezés alapját nagy valószínűséggel az adott kőre vagy kövekre jellemző használati aspektus adta. Választásom egyrészt a kutatásban való alulreprezentáltsága miatt esett erre a szöveghelyre: mindezidáig csupán néhány rövidebb tanulmány foglalkozott a *Lugale*-eposz köfejezetének egyes tartalmi egységeivel, és e tanulmányok is ritkán lépnek túl a pusztán szövegkiadás szintjén. Másrészt a témaválasztást a köfejezet fontossága befolyásolta, mivel a szöveghely a korabeli ember környező világról született elképzeléseinek egyik legkorábbi leírását szolgáltatja. Ebben az értelemben a tárgyalt szövegrész a Sumer ásványtani tudás gyűjteményének tekinthető, amelyben nem csupán egy természeti kategória, a kövek csoportjának eredetét magyarázták, hanem a csoport egyes tagjainak főbb fizikai és egyéb jellegzetességeit is meghatározták.

A disszertáció magját a filológiai kommentárokkal gazdagon ellátott szövegfeldolgozás alkotja a negyedik fejezetben (*Teil D: Das Steinkapitel des Lugale-Epos, eine neue Edition*). Itt egy rövid bevezető után a kézirat-katalógus következik, amely a releváns forrásokat sorolja fel különböző szempontok szerint tagolva. A felsorolás legfelsőbb szintjét az egynyelvű és kétnyelvű recenzió közötti különbségtétel adja. Az egynyelvű kéziratok az óbabiloni korszakból származnak, a kétnyelvű forrásokat pedig a közép- és újasszír illetve az újbabiloni korszakokban jegyezték le. Amíg ez a megkülönböztetés már van Dijk (1983) standard szövegkiadásában is megtalálható, jelen dolgozat elsőként javasol további besorolási szempontokat a kéziratok származási helye (Assur, Nippur, Sippar, Ur stb.) és a táblák típusa (egy- vagy többkolumnás tábla, gyakorkló tábla, katalógus stb.) alapján. Ennek eredményeként a kéziratok számozása is megváltozott, és egy referencia-táblázat elkészítésére volt szükség, amely megkönnyíti a tájékozódást a van Dijk által kidolgozott régi és az itt javasolt új rendszer között. A kézirat-katalógust és a referencia-táblázatot a köfejezet átírása és fordítása követi. Mivel a *Lugale*-eposzt már van Dijk publikálta partitúraszerű átírásában, ezért itt elegendő volt egy kompozit szöveget közölni, és a variánsokat a megfelelő szöveghelyhez tartozó jegyzetekben felsorolni. Az egynyelvű és kétnyelvű recenzió külön fordítást kapott, a kétnyelvű recenzió fordításának alapjául az akkád változat szolgált. A szövegfeldolgozás talán legértékesebb részét a filológiai kommentárokat tartalmazó utolsó 200 oldal alkotja. A disszertáció ezen szakaszának nagy jelentősége azzal magyarázható, hogy a *Lugale*-eposz van Dijk által készített standard kétkötetes kiadását nem követte egy harmadik filológia kommentárokat tartalmazó kötet. A disszertáció tehát ezt a hiányt pótolja a köfejezet tekintetében. A szöveghely nyelvtani és szemantikai nehézségeinek tárgyalása mellett a kommentárok következetesen reagálnak a másodlagos szakirodalomból ismert korábbi fordítási kísérletekre.

A *Lugale*-eposz köfejezetének filológiai kommentárokkal gazdagon ellátott új szövegfeldolgozása teremtette meg azt a stabil alapot, melyen a disszertáció értelmező fejezetei nyugszanak. Az értelmezésnek három fejezet jut a szövegben. A bevezető első fejezetben (*Teil A: Einleitung*) a kutatástörténet rövid áttekintése után a célkitűzés következik, emellett itt jutott hely a vizsgálati aspektusok meghatározásának. A disszertáció fő céljának a köfejezet

feldolgozásán túl az egyes tartalmi egységekben tárgyalt kövek és kőhasználati aspektusok áttekintése és a hozzájuk kapcsolódó leírások értelmezése tekinthető. Mivel a szöveghely korábban nem képezte átfogó vizsgálatok tárgyát, ezért elsőként a legalapvetőbb kutatási kérdések megválaszolására volt szükség: Miben határozható meg a *raison d'être* e kövekkel foglalkozó szöveghely esetében? Mi áll pontosan az értekezés középpontjában? A kövek fizikai jellegzetességei, a funkciójuk vagy inkább az orvosi-mágikus jelentőségük játszik fontos szerepet? Milyen formában közvetíti a releváns információt a szöveg?

Jelen disszertáció elsősorban egy átfogó képet kíván adni a *Lugale*-eposz kőfejezetéről, azonban megnevez több vizsgálati szempontot is, melyek jövőbeni kutatások alapját fogják alkotni. A két fő szempont egyike az ún. „technológiatörténeti megközelítés” (*technologiengeschichtliche Annäherung*). Ide a kőfejezet azon szakaszai tartoznak, amelyek általában véve a kőhöz kapcsolódó előállítási és használati módokat mutatnak be. A megfelelő szakaszokban egyfelől a különböző kőtárgyak és kőeszközök előállítása során alkalmazott technikákról van szó. Másfelől olyan technikák leírására is találunk példát, amelyek az elkészült tárgy használatát jellemezték (lásd lejjebb). Egy másik fontos vizsgálati aspektust képvisel az ún. „szellemi-történeti megközelítési mód” (*ideengeschichtliche Annäherung*). E megközelítési mód középpontjában a kőfejezet azon szövegrészei állnak, amelyek a köveknek a fizikai valójukon túli jelentéseket tulajdonítanak. Ebben az összefüggésben a disszertáció egy munkahipotézis felállítására is javaslatot tesz, miszerint különbség tehető a metaforikus és szimbolikus jelentések között. Metaforikus jelentéseket az ún. „kontextusorientált gondolkodásmód” (*kontextorientiertes Denken*) jellemezte, vagyis a jelentés nem magából a kőből következett, hanem a kőre jellemző használati aspektusból. A szimbolikus jelentés esetében ezzel szemben maga az anyag játszott fontos szerepet. A jelentések megoszlásával kapcsolatban egy tendenciaszerű megkülönböztetés figyelhető meg: az átlagos használati köveknek, mint a bazalt vagy a mészkő, inkább metaforikus, a lazúrkőhöz vagy a karneolhoz hasonló drágaköveknek pedig inkább szimbolikus jelentést tulajdonítottak (lásd lejjebb).

A jövőbeni vizsgálati szempontok meghatározását a *Lugale*-eposz hagyományozódásának és főbb cselekményének bemutatása követi. Itt került sor továbbá a kőfejezet által ellátott funkció, vagyis a *Sitz im Leben* tárgyalására. Ennek során három olyan sumer irodalmi szöveg játszott fontos szerepet, amelyek a *Lugale*-eposz kövekkel foglalkozó szakaszához hasonlóan egy jól körülhatárolható természeti kategóriával foglalkoznak: madarokról Nanše isten egyik himnuszában (*Nanše C*), halakról a *Halak háza* című töredékes szövegben, növényekről pedig az *Enki és Ninhursag* néven ismert szöveg 190-219 soraiban van szó. Mind a négy kompozícióról elmondható, hogy az általuk tárgyalt természeti kategória eredetét magyarázzák. Ebben az értelemben – Veldhuis (2004) találó megfogalmazásával élve – a szövegek „teológiai spekulációt” tartalmaznak bizonyos természeti jelenségek isteni eredetéről. Amíg a *Nanše C* himnuszban és valószínűleg a *Halak háza* című szövegben egyaránt Nanše játszik fontos szerepet, addig a *Lugale*-eposz kőfejezete és az *Enki és Ninhursag* növényekkel foglalkozó szakasza Ninhursag fennhatósága alá rendeli a tárgyalt köveket és növényeket. Mindemellett Veldhuis felhívja a figyelmet két olyan fontos további funkcióra a *Nanše C* himnusszal kapcsolatban, amely a másik három kompozíció esetében is jelentőséggel bír. Egyfelől érdemes megjegyezni, hogy e források mindegyike megjelenik a sumer irodalmi szövegekhez írt katalógusokban, így tehát korabeli besorolásukat tekintve irodalmi szövegekként funkcionáltak. A legfontosabb szerep azonban nem a vallásos konnotációknak vagy az irodalmi

szöveggként történő besorolásnak jutott, hanem a terminológiában tetten érhető korabeli tudományos gondolkodásnak. Veldhuis megfogalmazásában ugyanis a korabeli tudomány a természet megértése és osztályozása helyett a sumer nyelv és írás értelmezésére és rendszerezésére törekedett. Ez számított a tudomány legmagasabb formájának, amely itt a gyakran archaikusnak számító kő-, növény-, madár- és halnevek összegyűjtésében ismerhető fel. Tudomány, irodalom és vallás egy elválaszthatatlan egységet alkot tehát ezekben a szövegekben. Ami a *Lugale*-eposz köfejezetét mégis megkülönbözteti a másik három kompozíciótól, az az információ sokszínűsége, valamint azok a különféle módok, ahogy az információ kifejezésre jut. A szöveg ugyanis ritkán fogalmaz egyértelműen. Az esetek többségében burkolt utalásokat és szójátékokat alkalmaz, emellett nehezen értelmezhető leírásokat ad a kövek fizikai jellegzetességeiről és funkciójukról. A rejtett utalások, szójátékok és leírások megléte emeli a köfejezetet a másik három szöveg felé, amelyekkel ellentétben a szöveghely minden bizonnyal a mezopotámiai írásbeliség legfelsőbb szintjéhez tartozott, és ebből következően csupán az írástudók egy szűk köre által volt értelmezhető. Az a tény, hogy a szövegben megbúvó jelentések az írnokok többsége számára hozzáférhetetlen volt, nagyban hozzájárult az eposz tekintélyének alakulásához. Hogy milyen nagy tekintéllyel rendelkezett az eposz az i.e. első évezredben, arra egy Lambert (1962) által publikált katalógus a példa, ahol a bölcsesség istene, Ea által lejegyzett szövegsorozatok között jelenik meg.

A bevezető fejezet fennmaradó két alfejezetében az eposz kövekkel foglalkozó szakaszának közelebbi tárgyalására tesz a disszertáció kísérletet. Elsőként a szakasz belső szerkezetét mutatja be, majd a kutatásban elsőként egyes jelentésrétegeket különböztet meg:

- 1) A jelentések legfelsőbb szintje az eposz cselekményébe kapcsolja a köfejezetet. Ezen a szinten arról van szó, hogy az egyes kövek hogyan viselkedtek a harcban, melyet Ninurta vívott az Asag-démon ellen. E harcról az eposz első fele ad számot még a köfejezetet megelőzően. A jelentések ezen szintjén különbség tehető a Ninurtát támogató és az Asag-démon oldalán álló kövek között. Értelemszerűen az első csoportnak pozitív, a második csoportnak pedig negatív sorsot szab az isten. Mind a sorsszabás kimenetele, mind pedig a köveknek tulajdonított harci cselekmények mögött azonban jelentésrétegek egész sora bújik meg, amely minden esetben egy jól körülhatárolható jellegzetességre megy vissza.
- 2) Már a kövek harci cselekmények alapján történő pozitív és negatív csoportokba osztása is egyes jellegzetességek mentén valósult meg. A pozitív csoportba általában a kemény és értékes kövek tartoztak, amelyek ennek megfelelően nagyra értékelt használati aspektusokkal (pl. szobrok, ékszerek, súlyok alapanyagai) rendelkeztek. Negatív megítélés alá ezzel szemben a puha anyagok estek. Ezen anyagokat többnyire összetörték, és általában hétköznapi vagy kézműves kontextusban (pl. fenő-, csiszoló- és őrlőkövet alapanyagai) használták fel őket. Ennél konkrétabb jelentésrétegek ismerhetők fel azonban a köveknek rendelt háborús cselekmények és a belőlük következő jövőbeni feladatok mögött.
- 3) A konkrét jelentésrétegek egyik alapvető szintjét az adott kő fizikai jellegzetességei alkotják. Ahogy azt már Selz (2001) megjegyezte, a dioritra jellemző sötét fénnyel felületre utalhat például az eposz azon sora, amely a kő által indított támadást a felszálló fűsthez hasonlítja (*Lugale* 467). Fizikai jellegzetességeket gyakran tárgyal a köfejezet, azonban nem ez a központi eleme a szöveghelynek.

4) A szöveghely fő tárgyát a funkciók alkotják, ez a jelentésréteg határozta meg a kőfejezet belső szekvenciáját, mivel a 19 tartalmi egység mindegyike más-más köhasználati aspektust mutat be. A funkció a legtöbb esetben burkolt utalások, illetve metaforák formájában jut kifejezésre. Ebben az összefüggésben kell felhívni a figyelmet továbbá arra, hogy sokszor nem magát a funkciót mutatja be a szöveg, hanem a funkcióhoz kapcsolódó technikákat. Egy jó példát szolgáltat erre az obszidiánnal foglalkozó szakasz, ahol elsőként mindkét oldal emberének nevezik a követ (*Lugale* 546). A jelentések legfelsőbb szintjén a kő háborús tevékenységéről van szó, miszerint mind Ninurta, mind pedig az Asag-démon oldalán állt a harcban. A funkciót tekintve azonban ez a megszólítás egy utalásnak tekinthető az obszidiánból készült kétélű vágóeszközökre. A következő sorban egy ezen vágóeszközök készítése során alkalmazott technikát ábrázol a szöveg: a vadbika szilánkosra tört szarva egy darab obszidiánnak felel meg, amelyet úgy munkáltak meg, hogy a belső mag körül szilánkokként távolították el a követ (*Lugale* 547). Az ehhez hasonló szöveghelyek képezhetik a jövőben a fentebb meghatározott technológiatörténeti vizsgálati aspektus tárgyát.

5) A jelentések egy további szintjét a kőfejezet azon szakaszai alkotják, amelyek a köveknek a fizikai valójukon túl tulajdonítanak szerepet. Ahogy arról fentebb már szó volt, ezek a szakaszok egy szellemtörténeti megközelítési mód tárgyát alkothatják a jövőben. Egy munkahipotézis felállítására azonban már jelen disszertáció törekedett. Eszerint egy tendenciózus különbség állhat fenn a hétköznapi köveknek rendelt metaforikus és a drágaköveknek rendelt szimbolikus jelentések között. Metaforikus jelentésre a csiszolókö hozható fel példaként, mivel a forráshelyek egy részében a kövek királyaként vagy leigázójaként jelenik meg ez az anyag (*Lugale* 33-38; *Lipit-Ištar A* 87; RINAP 4 48: 82-83). Az elképzelés háttérében a csiszolóköre jellemző funkció húzódott meg. Annak köszönhetően, hogy a segítségével más köveket vágtak, csiszoltak és fűrtak, jött létre egy metaforikus jelentés, miszerint egy, az összes többi kő felett álló entitásról van szó, amely hatással van arra, hogy a megmunkált kő milyen szerephez jut Mezopotámia anyagi kultúrájában. A csiszolókö ezen jelentését használták aztán a valódi királyra vonatkoztatva *Lipit-Ištar* egyik himnuszában (*Lipit-Ištar A* 87). A szimbolikus jelentések ezzel szemben az anyag szintjén játszottak fontos szerepet, és ebből következően elsősorban a legértékesebb kövekhez kapcsolódtak. A disszertáció erre hoz példát a *Gilgameš*-eposz egy töredékes állapotban megmaradt szakaszából, valamint egy első évezredi misztikus szövegből: karneol, achát, lazúrkő és jáspis alkotják a *Gilgameš*-eposz releváns szöveghelyén bemutatott „kőerdő” fának leveleit, ágait, gyümölcseit és tüskéit. Hasonló kontextus jelenik meg az i.e. első évezredi misztikus szövegben, ahol az ég három szintjét alkotják a legértékesebb kövek (*KAR* 307: 30-33). Mindkét esetben a felsorolt anyagok – nem az általuk betöltött funkciók – rendelkeztek egy olyan jelentéssel, amely alkalmassá tette őket arra, hogy bizonyos kontextusokban szerephez jussanak. Sajnos azonban a forrásokban a legkritikább esetben érhetők tetten az ehhez hasonló szimbolikus jelentések kialakulását befolyásoló mezopotámiai elképzelések.

6) A *Lugale*-eposz kőfejezetének fontos részét alkotják az ún. „hermeneutikai eljárások” (*hermeneutischer Prozess*). Ide többek között azok a szöveghelyek tartoznak, amelyek az ékírásra jellemző homo- és polifónia elvét kihasználva nyitnak új jelentésrétegeket a szövegben (Maul 1999). A disszertáció a fémművességgel foglalkozó szakaszt (*Lugale* 444-

445) hozza fel példaként erre az eljárásra, ahol három jelentésréteget különböztet meg a DÉ jel olvasatától és jelentésétől függően.

7) A disszertáció végezetül a kőfejezet néhány olyan elszórt szakaszát tárgyalja, amelyek nem sorolhatók be a fentebb tárgyalt kategóriákba. Említést tesz egyfelől a diorithoz (*Lugale* 472) és a fenőkövekhez (*Lugale* 573) kapcsolódó szakaszokról, mivel ott kivételes módon a származási helyet is megnevezi a szöveg. Másfelől itt van szó a kövek korabeli megítélését tükröző szöveghelyekről. Mind a nagy tekintélynek örvendő, mind pedig a lenézett kőfajták megjelennek az eposzban, és ennek megfelelően sokszor szó esik arról, hogy egy adott kő milyen megítélés alá esett Mezopotámia anyagi kultúrájában.

A disszertáció befejező fejezetének utolsó alfejezete egyesével veszi sorra a 19 tartalmi egységet. Minden szakaszt egy áttekintő táblázat vezet be, amit a kőfejezet megfelelő sorainak bemutatása és értelmezése követ. A kutatásban ezidáig egyedül Postgate (1997) kísérelt meg egy átfogó képet adni a szöveghelyen megjelenő kövekről. Az általa készített táblázatból azonban több tartalmi egység is kimaradt, emellett a szerző a kapcsolódó sorok bővebb értelmezésére sem törekedett. Jelen dolgozat tehát elsőként vesz sorra minden tartalmi egységet, részletesen bemutatva a kövekre és kőhasználati aspektusokra vonatkozó utalásokat, szójátékokat és nehezen értelmezhető leírásokat. A vizsgálatok eredménye a következőképpen foglalható össze:

1. *Lugale* 416-434: ^{na4}ú – csiszolókként használt kifejezetten kemény anyag.
2. *Lugale* 435-447: ^{na4}ŠU.U és ^{na4}ga-sur-ra – egy viszonylag kemény homokkőszerű és egy kemény bazalt jellegű anyag, amelyet őrlőkövek és öntőminták alapanyagaként használtak.
3. *Lugale* 448-462: ^{na4}sag-gar, ^{na4}gul-gul és ^{na4}sag-kal – nagy valószínűséggel kifejezetten kemény bazalt jellegű anyagok, amelyeket őrlőkőként és őrlőkövek élesítőjeként használtak.
4. *Lugale* 463-478: ^{na4}esi – egy nagyon kemény sötét kő, a király-szobrok fő alapanyaga az i.e. harmadik évezredben.
5. *Lugale* 479-486: ^{na4}és ^{na4}na – *par excellence* „kő”, egy puha meszet tartalmazó ásvány, ami vízben oldódik és amiből sztélék is készültek.
6. *Lugale* 487-496: ^{na4}e-le-el – sötét mészkőszerű anyag, ami emelvények alapanyagaként szolgált.
7. *Lugale* 497-511: ^{na4}ka-gi-na – egy kemény vasoxidszerű kő (magnetit, hematit, goethit), a precíziós súlyok fő alapanyaga.
8. *Lugale* 512-521: ^{na4}giš-nu₁₁-gal – egy világos mészkőszerű és kifejezetten értékes kő. A *Lugale*-eposz nem pontosan értelmezhető, azonban fennáll a lehetősége annak, hogy pecséthengerekről tudósít ebben a szakaszban.
9. *Lugale* 522-527: ^{na4}algameš – egy puha könnyen megmunkálható kőfajta, amely orsósúlyok alapanyagaként funkcionált. Emellett lehetséges, hogy az eposz egy további kőhasználati aspektusról (kőedények) is említést tesz ebben a kontextusban.

10. *Lugale* 528-542: ^{na4}du₈-ši-a és további 12 kő – a mezopotámiai drágakövek csoportja. A *Lugale*-eposz ezen szakasza egyben tárgyalja azokat az anyagokat, melyek a legnagyobb értéket képviselték Mezopotámiában. Arannyal díszítve ékszerek alapanyagaként használták őket.

11. *Lugale* 543-553: ^{na4}gír-zú-gal – egy kemény obszidián- vagy tűzköserű anyag, ami ütésre szilánkosan törik; a vágóeszközök legfontosabb alapanyaga.

12. *Lugale* 554-565: ^{na4}im-an és ^{na4}al-lí-ga – éghető és összezúzható anyagok, a ^{na4}im-an esetében valószínűleg egyfajta szilikátról (kvarchomok) van szó. Habár az eposz ezen szöveghelyének értelmezése nagy nehézségekbe ütközik, elképzelhető, hogy a kövek üveggézésben játszott szerepét mutatja be.

13. *Lugale* 566-578: ^{na4}maš-da, ^{na4}dub-ba-an és ^{na4}ú-ru-tum – az anyag típusa nem, csupán a kőhasználati aspektus határozható meg teljes bizonyossággal: fenőkövek készültek ezekből a kövekből.

14. *Lugale* 579-591: ^{na4}ša-ga-ra – egy közelebből nem meghatározható kőfajta, melyet egyfajta kalapácskóként használtak a fonónád előkészítése során. A csíkokra hasított nádszálakat ezzel az eszközzel csapkodva tették hajlíthatóvá.

15. *Lugale* 592-599: ^{na4}mar-hu-ša – egy értékes vörös színű kő, edények fontos alapanyaga.

16. *Lugale* 600-608: ^{na4}háš-tum – egy értéktelen kőfajta, amely valószínűleg árkok és gödrök ásásakor játszott közelebből nem meghatározható szerepet.

17. *Lugale* 609-617: ^{na4}dur-ùl – egy értékes kőfajta. A kapcsolódó kőhasználati aspektus meghatározása hipotetikus, azonban úgy tűnik, hogy furulyák közelebből nem ismert alkotórészeként gyászünnepek során jutott a dur-ùl-kőnek szerep.

18. *Lugale* 618-633: ^{na4}šig_x-šig_x és további nyolc kő – a drágakövek egy második, kevésbé ismert csoportja. A kapcsolódó szöveghely értelmezése komoly problémákba ütközik, emiatt a kőhasználati aspektus mibenléte nem határozható meg pontosan.

19. *Lugale* 634-643: ^{na4}kur-ga-ra-nu-um, ^{na4}bal és šim-bi sig₇-sig₇ – szemfestékek alapanyagaiként szolgáló, különböző színű kövek.

A disszertáció második értelmező fejezetét (*Teil B: Fallstudien*) hét esettanulmány alkotja. E tanulmányok sorrendjének alapjául a bevezető első fejezetben felállított munkahipotézis szolgált. Eszerint az első két tanulmány a szimbolikus jelentésekkel rendelkező ka-gi-na- és esi-kövekre koncentrált. Ezt több olyan tanulmány követi, amelyek esetében metaforikus jelentésekre van példa (az örllőkőhöz kapcsolódó ^{na4}sag-gar, ^{na4}gul-gul és ^{na4}sag-kal vagy a csiszolókként használatos ^{na4}ú). Az esettanulmányok egységes belső szerkezet mentén épülnek fel. Egy rövid bevezető után az adott kő, illetve kőhasználati aspektus régészeti hagyatékáról van szó, ezt pedig az írott források tárgyalása követ az alábbi sorrendben:

- terminológia: a kőre és a kőhasználati aspektusra jellemző kifejezések közelebbi bemutatása;
- a *Lugale*-eposz megfelelő szakaszának értelmezése;

- egyéb kapcsolódó forrásanyag tárgyalása a *Lugale*-eposz megfelelő szakaszából kikövetkeztethető témakörök mentén (pl. szimbolikus ill. metaforikus jelentéseket tükröző további szövegek, a kő fizikai jellemzőit, funkcióját vagy egyéb jellegzetességeit bemutató források).

A disszertáció értelmező részét az összefoglalás és kitekintés zárja a szövegkiadást megelőző harmadik fejezetben (*Teil C: Zusammenfassung und Ausblick*).

Irodalomjegyzék:

- KAR Erich Ebeling: *Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts* (Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 28 és 34). Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1915-1923.
- RINAP 4 Erle Leichty: *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, king of Assyria (680-669BC)* (The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 4). Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- van Dijk, Johannes J. A. 1983: *LUGAL UD ME-LÁM-bi NIR-ĜÁL. Le récit épique et didactique des Travaux de Ninurta, du Déluge et de la Nouvelle Création. I: Introduction, texte composite, traduction. II: Introduction à la reconstruction du texte, inventaire des textes, partition, copies des originaux.* Leiden: Brill.
- Lambert, Wilfred George 1962: Catalogue of Texts and Authors. *Journal of Cuneiform Studies* 16, 59-77.
- Maul, Stefan M. 1999: Das Wort im Worte. Orthographie und Etymologie als hermeneutische Verfahren babylonischer Gelehrter. In: G.W. Most (szerk.), *Commentaries – Kommentare* (Aporemata 4). Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1-18.
- Postgate, John Nicholas 1997: Mesopotamian Petrology: Stages in the Classification of the Material World. *Cambridge Archaeological Journal* 7, 205-224.
- Selz, Gebhard J. 2001: Nur ein Stein. In: T. Richter (szerk.), *Kulturgeschichten. Altorientalische Studien für Volkert Haas zum 65. Geburtstag.* Saarbrücken: SDV Saarbrücker Druckerei und Verlag, 383-393.
- Veldhuis, Niek 2004: *Religion, Literature, and Scholarship: The Sumerian Composition Nanše and the Birds, with a catalogue of Sumerian bird names* (Cuneiform Monographs 22). Leiden – Boston: Brill – Styx.